

Feladott vagy megélt egyéniség

Dietrich Bonhoeffer és Dorothee Sölle engedelmesség-fogalmának összehasonlítása

jelige: VHS418

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
Az „engedelmesség”	4
Dietrich Bonhoeffer (1906-1945).....	11
Dorothee Sölle (1929-2003).....	13
Sölle és Bonhoeffer engedelmességfogalmának összevetése	14
Engedelmesség és lelkiismeret	14
Engedelmesség és neveltetés	15
Engedelmesség és alávetettség	18
Engedelmesség és cél	22
Engedelmesség és döntés.....	23
Engedelmesség és önfeláldozás.....	24
Engedelmesség és fantázia	26
Milyen tehát Krisztust követni?	27
Reflexió	29
Felhasznált irodalom	31

Bevezetés

A szavak az évek alatt változnak. Elhasználódnak és kikopnak, ezzel párhuzamosan létrejönnek új szóalakok is. Az ember alakítja a nyelvet, mindig megpróbálja a legmegfelelőbb szavakat megtalálni, hogy gondolatait kifejezze. Az engedelmesség szóalakot régóta használjuk közel hasonló jelentéssel. A magyar nyelv értelmező szótárában az alábbi meghatározást olvashatjuk:

„Az engedelmes melléknévvel kifejezett emberi, jellembeli tulajdonság; más, felsőbb akaráthoz való alkalmazkodás(i készség).

- a. Az ebből eredő magatartás; vki akaratának, intelmének, parancsának megfogadása, ill. teljesítése, végrehajtása; szófogadás.*
- b. Kül. vkinek alárendeltségi viszonyából, szervezeti fegyelemből eredő ilyen magatartása: a kapott parancs(ok) végrehajtásának alárendeltségi viszonyból eredő kötelezettsége.*
- c. Vkinek, vminek engedelmes volta.”¹*

A meghatározásban megjelenik az engedelmesség mindkét lényeges eleme: valamilyen kapcsolatot feltételez, amely hatással van az egyén gondolkodásmódjára, befolyásoló tényezőként működik egy-egy döntéshelyzetben is. Szélsőséges példája ennek, amikor az egyén elnyomás hatására, saját akaratán kívül, a büntetéstől való félelem miatt engedelmeskedik a felette álló hatalomnak. Ilyen esetekben az az ember benyomása, hogy a beletörődés, a kiállás elmulasztása is egyfajta engedelmesség. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy valakinek a gondolatai vagy tettei akkora hatással vannak az egyénre, hogy saját meggyőződéséből hallgat az adott személy szavára, sőt bizonyos idő elteltével talán nem is tud különbséget tenni saját és átvett gondolatai között. Ezekből az egyszerű példákból is látszódik annak a jelentősége, hogy az engedelmesség mögött elnyomás, pusztán tekintélyelv, vagy saját meggyőződésből fakadó döntés áll.

A teológia számos területén is előkerül a fogalom. Az Ószövetségben Ádám és Éva döntésétől kezdve engedelmesség és engedetlenség mindig együtt jelenik meg. Az Újszövetség történetében Jézus engedelmissége, belenyugvása az Atya akaratába a lehangsúlyosabb, de sok olyan példát is látunk, amikor Jézus szavának engedelmeskednek más emberek. Egyház- és teológia-történeti szempontból sem elhanyagolható az engedelmesség problémája, a világi hatalom és az intézményesült egyház hatásköre kapcsán sokan kifejtették gondolataikat az évszázadok

¹ Engedelmisség, in A magyar nyelv értelmező szótára (Arcanum digitális tudástár), <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/engedelmesseg-28040/>, (a kutatás időpontja: 2024.december 21.)

során. Mindezek mellett az etikai vizsgálódások számára is mindig aktuális marad az engedelmesség kérdésköre.

A XX. század eseményeinek árnyékában sokan újraértékelték az engedelmisség fogalmát. A megelőző évszázadokban legtöbbször erénynek és elérendő célnak tekintették, azonban a hierarchikus fegyelemre épülő totalitárius rendszerek szörnyűségei után nem lehetett ugyanúgy beszélni az engedelmességről, mint azelőtt.

A náci Németország kiépülését átélte és végül annak áldozatává vált Dietrich Bonhoeffer több művében is előkerül az engedelmisség. A 21 évesen doktorált, majd 24 évesen habilitált teológus 1937-ben írta meg egyik legnagyobb hatású művét, amelyben a Hegyi beszédre alapozva a Krisztus-követés témájáról fogalmaz meg állításokat határozott, ellentmondást nem tűrő módon. A *Követés*ben több kulcsfogalmat is találhatunk, azonban mindegyik összeköthető vagy szembeállítható a tárgyalás központi elemével: az engedelmisséggel.

Dorothee Sölle a II. világháború szörnyűségeit még gyerekként élte át. A traumákkal tudatosan szembenéző német teológus szintén foglalkozott az engedelmisség kérdésével. Az 1968-ban kiadott *Fantázia és engedelmisség*² című művében, ő is a Krisztus-követésről ír és nála is központi fogalom az engedelmisség, azonban egészen más módon, mint Bonhoeffernél.

Dolgozatomban a két teológus fentebb említett írásaira támaszkodva keresem a választ a következő kérdésekre:

1. Hogyan jelenik meg a Krisztus-követésben az engedelmisség?
2. Mi történik az egyénnel, a tanítvány személyével a követésben? Korlátozódik vagy valóban szabaddá válik?
3. Hogyan hat az Isten-ember kapcsolatban jelen lévő engedelmisség az ember-ember kapcsolatokra?

A művek elemzése előtt nagy lépésekben áttekintem, hogy az őket megelőző korokban hogyan gondolkodtak az Isten iránti engedelmisségről, milyen rétegek rakódtak a fogalomra az évszázadok során.

² SÖLLE, DOROTHEE, *Phantasie und Gehorsam: Überlegungen zu einer künftigen christlichen Ethik*, Kreuz-Verlag, Stuttgart 1968. A dolgozathoz használt angol kiadás: SOELLE, DOROTHEE, *Beyond Mere Obedience*, The Pilgrim Press, New York 1982.

Az „engedelmesség”

A Biblia szövegeiben az engedelmesség szorosan összekapcsolódik Isten törvényével. Az Ószövetségben visszatérő mintázat, hogy Isten parancsot ad népének, ők egy ideig megtartják azokat, aztán elfordulnak a hallottaktól. Engedetlenségük következtében egy elnyomó hatalom alá kerülnek, könyörögnek Istenhez, aki megszabadítja őket, majd az egész folyamat előlről kezdődik. Azok az emberek azonban, akik megtartják Isten parancsait, áldásban részesülnek, a parancs kihirdetése mellett mindig megjelenik az áldás ígérete is.

Az Újszövetségben a parancs elsősorban a tanítványok Istennel és embertársaikkal való szeretetkapcsolatára vonatkozik. A parancs betartása által ismerhetők fel a Krisztus-követők, végső soron ez az elsődleges eszközük arra, hogy bizonyosságot tegyenek Urukrol. (Jn 13,34-35)

Az engedelmességre utaló szavak a héber és görög szövegekben is közeli kapcsolatban állnak a *hallgatni* igével. A valakire való hallgatás, odafigyelés azt feltételezi, hogy a hallgató tudatosan választotta, hogy miért és kire hallgat. Persze előfordulhat, hogy valakit muszáj hallgatni, de a tőle jövő üzenetet nem ugyanolyan mértékű nyitottsággal fogadja az ember.

Az Újszövetség írói különböző szavakkal fejezik ki az engedelmességet, legtöbbször, tizenöt alkalommal, a ὑπακοή³ (hupakoé) főnév fordul elő. A kontextusokból kiderül, hogy ezekben a szövegekben mindig a Krisztus-ember kapcsolat kerül előtérbe. Ezt a kifejezést nem cselekedetként, hanem az emberek tulajdonságaként, a Krisztushoz való kapcsolódás lelkiütemeként értelmezhetjük. Az engedelmesség olyan erény, amely biztosíték arra, hogy az élet minden területén megbízható munkát fog végezni az adott személy. A ὑπήκοος⁴ (hupékoos) melléknév árnyalja az engedelmesség szerepét a Krisztus-ember kapcsolatban, a hit egyik jellemzőjeként kerül elő. Nem önmagában áll, nem egyenlő a hittel, hanem a hit természetéhez tartozik hozzá. A melléknév a figyelmes odafigyelés, a valakire hallgatás jelentést is hordozza. A tanítvány nem egyszerűen *hallja*, amit Krisztus mond, hanem értve, figyelve *hallgatja*, hogy mit mond.

A hallás jelenik meg az engedetlenség παρακοή⁵ (parakoé) főnévben is. A szó a hallás, a figyelem, a rá-irányultság hiányát fejezi ki. A Róma 5,19 szembeállítja egymással a két kifejezést: „Mert ahogyan az egy ember engedetlensége által sokan lettek bűnösökké, úgy az egynek engedelmessége által is sokan lesznek igazakká.” Ahogy Ádám engedetlensége, az Istenre való figyelem, a hangjára való irányultság feladása, úgy Jézus engedelmessége, Istenre figyelése,

³ <https://biblehub.com/greek/5218.htm>

⁴ <https://biblehub.com/greek/5255.htm>

⁵ <https://biblehub.com/greek/3876.htm>

hangját kereső lelkülete is gyökeres változást hozott az emberiség történetében. A Biblia világában az engedelmesség élő kapcsolat, figyelem és hallgatás.

Az Újszövetségben találunk egy másik igét, a *πειθαρχέω*-t⁶ (*peitharcheó*), amit szintén engedelmességnek fordítunk. Ez az ember viselkedésére utal, és mindössze négyszer fordul elő a szövegekben. Jelentése a fentebb említett *ὕπακοή* főnévével ellentétben nem hordozza az erős kapcsolódást, a feljebbvalóra való aktív figyelmet. Ez az engedelmesség inkább alkalmazkodás, külső cselekvés, nem belső meggyőződés.

A bibliai szövegek elemzésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül az őstörténeti leírásokat sem. A szöveg szerkesztői saját hiánytapasztalataikból kiindulva következtettek az édeni állapot teljességére. A bűnbeesés története azt az alapvető felismerésüket hordozza, hogy az emberi természetben az engedelmesség és az engedetlenség egymást feltételező viszonyfogalmakként jelennek meg.

Ireneaus (kb. 130-202) az emberség lényegi elemének tekintette az engedelmességgel együtt az engedetlenséget is. Fontosnak tartotta, hogy az ember nem csupán elméleti szinten tud a különböző viselkedési formák következményeiről, hanem tapasztalatból is.

*„De ha az ellenkezőjéről nem rendelkeztek volna ismeretekkel, akkor vajon kaphattak volna-e oktatást arra, hogy mi a jó? Így biztosabb és világosabb megértésünk van, mint pusztán mentális feltételezésekből, hogy mi fog történni. Ahogyan a nyelv az ízlelés által tapasztalja meg az édeset és a keserűt, a szem a látás által tesz különbséget fekete és fehér között, a fül pedig a hallás által ismeri fel a különböző hangokat, úgy az elme is mindkettő megtapasztalása által jut el a jó megismeréséhez, és az Istennek való engedelmesség által a jónak való elkötelezőbbé válik. Először is, a bűnbánat révén elfordul az engedetlenségtől, mint valami kellemetlen és émelyítő dologtól; azután megérti, hogy mi is valójában az engedetlenség, hogy az ellentétes a jósággal és az édességgel, így az elme soha többé meg sem próbálja megízlelni az Istennek való engedetlenséget. Ha azonban valaki elzárkózik mindkét fajta dolog megismerésétől és a tudás kétszeres érzékelésétől, az a személy akaratlanul megfosztja magát az emberi jellegtől.”*⁷

Az Istennek való engedelmesség előnyei nem önmagukban, hanem a rossz megtapasztalása által válnak érthetővé. Az ószövetségi embernek az Isten iránti engedelmesség elsődleges forrása mégis a tekintélytisztelet volt. Nem belső meggyőződések, a másik ember iránti őszinte

⁶ <https://biblehub.com/greek/3980.htm>

⁷ IRENAEUS, *A Condensation of Against Heresies*, Pickwick Publications, 2011, 4,39,1. – A dolgozatban használt idegennyelvű irodalmak fordításai a szerző munkái.

szeretetük alapozta meg cselekedeteiket, hanem mindenekelőtt Isten törvényének betartására törekedtek, amelynek célja az Isten-ember és az ember-ember kapcsolatok értékének védelme. Az Újszövetségben kerül előtérbe az a változás, amikor a külső vallásos előírások belső értékekké alakulnak. Sölle ezt az ember beteljesedéseként definiálta. Bonhoeffer gondolkodásban meghatározóbb szerepet kap az isteni tekintélynek való engedelmisség, ő azzal magyarázza a tanítványok engedelmisségét, hogy Jézus a Krisztusként szólította meg őket.

Szent Ágoston (354-430) gondolatai is nagy hatással voltak az engedelmisség fogalmának további alakulására. *Az Isten városáról* című művében kifejti, hogy az ember Isten helyett önmagára kezdett figyelni, felhagyott az Ő keresésével, és megelégedett önmagával. Ez az, ami fogékonytá tette a Sátán csábító szavára is.

„Ámde mennyivel jobbak lehettek volna, ha az engedelmisségük által a legfőbb és igaz Ősokhoz ragaszkodnak, s nem magukat tartják kevélységükben az ősöknek. [...] Tehát az a gonoszság, amelynek következtében az ember, amikor önmagának tetszik, önmagát tartja világosságnak, és elfordul attól a világosságtól, amely által, ha tetszenék ez néki, ő is világosság lenne...”⁸

Minden erény anyjának nevezi az engedelmisséget, meglátása szerint az ember engedelmissége nemcsak büntelenséget, hanem valódi szabadságot is jelentett volna. A folyamatos Istenre irányultságból származó valódi szabadság koncepciója Söllénél is előkerül, a fentebb említett beteljesedés kapcsán, a későbbiekben erre még részletesebben kitérek.

Sölle kiemeli Szent Benedek (480-547) hatását is, amikor a regulájára utal a művében. Benedek a szerzetesi élet egyik alapjaként ír a saját akaratról való lemondásról és az apát iránti engedelmisségről. Hangsúlyozza, hogy ez nem az emberre, az apát személyére irányul, hanem Krisztusra, akit az apát képvisel. Többször kiemeli, hogy az apátnak ehhez méltóan kell viselkednie, hatalmával nem szabad visszaélnie. Külön fejezetet is szentel az engedelmisségnek, azonban az alázatosságról szóló részben még hangsúlyosabbá válik a fogalom. Az alázatosság tizenkét fokán feljutva a szerzetes eljut ahhoz a szeretethez, amely tökéletesen kizárja a félelmet. A fokok sorában csak az istenfélelem előzi meg az engedelmisséget.

„Az alázatosság második foka, ha az ember nem szereti saját akaratát, és nem gyönyörködik kívánságainak kielégítésében, hanem tetteikkel követi az Úrnak azt a szavát: »Nem azért jöttem,

⁸ SZENT ÁGOSTON, *Az Isten városáról III. Kötet*, ford. Dr. Földváry Antal, Kairosz Kiadó, Budapest 2006. 235.

hogy a magam akaratát cselekedjem, hanem azét, aki engem küldött» (Jn 6, 38). Hasonlóképpen mondja egy szent könyv is: Az önakarat bűnhődéssel jár, a megkötöttség koronát szerez.”⁹

A regulában az isteni tekintély mellett említésre kerül a szerzetes belső világa is, mert „*ha rossz lélekkel engedelmeskedik a tanítvány és szájával, de ha csak szívében is zúgolódik, hiába teljesíti a parancsot*”¹⁰.

Benedekhez hasonlóan Aquinói Szent Tamás (1224-1274) is fontosnak tartotta az egyén belső motivációját, különleges erényként említi a saját akaratról való lemondást, de csak abban az esetben, ha ez nem külső kényszer hatására történik.

„Ezért az erény bármely más cselekedete is érdemdús Isten előtt azáltal, hogy Isten akarata iránti engedelmességből végzik. Mert ha valaki akár mártírhalált szenvedne, vagy minden vagyonát a szegényeknek adná, ha ezeket a dolgokat nem az isteni akarat teljesítésére irányítaná, ami közvetlenül az engedelmességhez tartozik, akkor nem lehetnének érdemesek...”¹¹

Sölle önfeláldozásról szóló megjegyzései párhuzamba állíthatók mindkét gondolatmenettel az ember önös érdekein túlmutató cselekvés szempontjából, azonban míg Benedeknél és Aquinóinál az engedelmisség a fő mozgatóerő, addig Söllénél a beteljesedés tölti be ezt a szerepet.

Aquinói az Isten iránti engedelmisség mellett kitér az emberi feljebbvalóknak való engedelmisség kérdésére is. Állítása szerint két esetben nem kell engedelmeskedni a felsőbbségnek. Egyrészt, amikor ez szembe menne Isten parancsával, ebben az esetben Istennek kell inkább engedelmeskedni. Példaként a prokonzul és a császár viszonyát említi, amelynél egyértelmű, hogy melyikük parancsa az előbbre való.¹² A másik eset, amikor a rendelkezés valami olyanra vonatkozik, ami nem tartozik a fennhatósága alá.

„Seneca ugyanis azt mondja (De Beneficiis iii): »Tévedés azt feltételezni, hogy a rabszolgaság az egész emberre vonatkozik: mert a jobbik része kivételt képez.« A teste alá van vetve és urának van rendelve, de a lelke az övé. Következésképpen az akarat belső mozgását érintő kérdésekben az ember nem embertársainak, hanem egyedül Istennek köteles engedelmeskedni.”¹³

⁹ SZENT BENEDEK, *Regula*, 7.31.-7.33.

https://pannonhalmifoapatsag.hu/wp-content/uploads/2019/01/regula_magyar.pdf

¹⁰ Uo. 5.17.

¹¹ ST. THOMAS AQUINAS, *Summa Theologica Part II* ("Secunda Secundae"), Jazzybee Verlag, 2012, 104.3.

¹² Vö. Uo. 104.5.

¹³ Uo.

A reformáció idejében még nagyobb hangsúlyt kapott az isteni és a világi hatalomnak való engedelmesség és az egyházi szervezet hatáskörének kérdése.

Luther *A világi felsősről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel* című írásában két birodalomról ír. A lelkiről, ami a Szentlélek által működik és megigazít, és a világról, ami a törvények által működik és külső békét szerez. Meglátása szerint a keresztényeknek nem lenne szüksége világi törvényre, mert a Szentlélek által azt teszik, ami a törvényben áll, de „*a törvény a bűn miatt adatott (1Tim 1,9); vagyis hogy azok, akik nem keresztények, a törvény által külsőleg kényszeríttessenek a rossz cselekedetektől való tartózkodásra...*”¹⁴ A keresztényeket arra bátorítja hogy tartsák magukat a törvényekhez a nem keresztényekkel való békés együttélés érdekében. Ha jogsértést tapasztalnak, ne törődjenek saját ügyük igazolásával, ellenben mások ügyeiben álljanak ki a sértett fél mellett.

Mind az egyház mind a világi hatalom kapcsán Aquinóihoz hasonlóan gondolkodik, nem tartja elfogadhatónak, ha a hatalom túllép saját jogkörén és zsarnokságra tör: „*ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt alkot a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl, s csak átmítja, rontja a lelkeket.*”¹⁵ Az egyház cselekvésének határát is kijelöli, véleménye szerint „*a hit az egyéniség szabad elhatározása, amelyre senkit sem lehet kényszeríteni. Istennek műve az az emberi lélekben, amiért azt semmilyen külső hatalom nem tudja kierőszakolni vagy megteremteni.*”¹⁶

Bonhoeffer életében megvalósult, hogy a világi hatalom zsarnokságra tört és az egyház egy része beállt a világi hatalom mögé. A *Követésben* nem ír nyíltan a politikai erőkhöz való viszonyulásról, de ragaszkodása Krisztushoz arra buzdít, hogy minden helyzetben Hozzá igazodjunk és ne emberi hatalmakhoz. Más műveiből és élettörténetének ismeretében tudjuk, hogy nemcsak elméleti rendszert alkotott, arról, hogy hogyan kellene helytállni egy elnyomó rendszerben, hanem valóban kiállt a jogfosztottak és üldözöttek mellett, részt vett a Hitler elleni merénylet szervezésében is. Lutherhez hasonlóan elkülöníti a világi, ideértve az egyházi hatalom iránt tanúsított engedelmisséget az Istennek való engedelmességtől. Sölle a traumák feldolgozása során hangsúlyt fektetett arra, hogy a különbségtétel ne csak gondolati, hanem nyelvi szinten is megvalósuljon. Gondolatainak központi eleme, hogy az Istennel kapcsolatos témák leírására használt kifejezésekre hatással vannak a társadalomban történt események is.

¹⁴ LUTHER MÁRTON, *A világi felsősről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel* (Luther válogatott művei 4.), Luther Kiadó, Budapest 2019, 93.

¹⁵ Uo. 105.

¹⁶ Uo. 108.

Kálvin (1509-1564) tanításaiban kettős funkciója van az engedelmességnek. Egyrészt az embernek, mint teremtménynek természeténél fogva engedelmeskednie kell Teremtőjének – ez az alapja annak, hogy felismerje Isten hatalmát, jóságát és gondviselését. Az isteni tulajdonságok felismerése mellett ebből fakad a jámborság is, amit a vallás alapfeltételének lát. Az engedelmesség másik funkciója az Isten törvényei szerinti helyes életmód fenntartása. A törvénynek is kettős célt tulajdonít. Egyrészt kiemeli, hogy Isten elsősorban az engedelmességet követeli az embertől, másrészt hangsúlyozza, hogy minden emberi magatartást Isten akaratához kell igazítani. Az engedelmességbe beletartozik a polgári engedelmesség is, amellyel az ember azoknak tartozik, akik Istentől a világi kormányzat tisztségeit kapták.¹⁷ Bonhoeffer engedelmesség értelmezésében is előkerülnek hasonló elemek.

Az eddig említett gondolkodókban közös, hogy az Istennek való engedelmességet erénynek, elérendő célnak tekintették. A törvény, a parancs legitimációjához elég volt azok isteni eredete, tekintélye révén az isteni hatalom az emberi felsőbbiséget is felülírta. A felvilágosodás korával ez is megváltozott. Az ész lett az irányt mutató hatalom, mindent a rációhoz mértek. Sok egyéb mellett az engedelmesség fogalma is átalakult.

Arnold Geulincx (1624-1669) még nem a felvilágosodás korában élt, de gondolatai már előkészítették azt. Rendszerében a kiindulópont az önvizsgálat, amely révén az ember ráébred, hogy tehetetlen. „Egyedüli képességünk, hogy akaratunkat az értelem vezetésére bizzuk, s ennek következménye, hogy az erény nem más, mint a helyes ész szeretete.”¹⁸ Ehhez kapcsolódva határoz meg négy kardinális erényt. Ezek a szorgalom, amely a figyelmet az észre irányítja, az engedelmesség, amely elfogadja az ész útmutatásait, az igazságosság, amely az engedelmesség mértékére ügyel, végül az alázat, amely a többi erény kiegészítése és megalapozása egyszerre. Az engedelmesség ebben a rendszerben nem egy külső tekintély parancsára, vagy az isteni rendre irányul, hanem egyedül az észre.

Az engedelmesség kapcsán ír az ember belső szabadságáról és boldogságáról is. Az előbbit a rabszolga példájával illusztrálja, akinek gondolati szabadságát nem vehetik el, akkor sem, ha fizikailag korlátozzák. A boldogságot az engedelmesség gyümölcsének tartja, azonban az igazi

¹⁷ Vö. WALTHER, CHRISTIAN, art. *Gehorsam*, in GERHARD MÜLLER (szerk.), *Theologische Realenzyklopädie*, de Gruyter, Berlin, New York 1984, 152.

¹⁸ BOROS GÁBOR (szerk.), *Filozófia*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 676.

boldogság feltétele, hogy ne a remélt boldogság elérése céljából cselekedjen az ember, hanem pusztán a kötelességei teljesítése kedvéért.¹⁹

A reflektáltság és az észszerűség Söllénél is előtérbe kerül, ő az engedelmesség komponenseiként hivatkozik ezekre. A ki, kinek és mivel kérdések mentén vizsgálja az engedelmisséget, így nemcsak a felsőbbtség tekintélye, hanem a tett és annak következménye is előkerül egy-egy döntéshelyzetben.

A kötelesség, engedelmisség, törvény, akarat fogalmát új szinte emeli Immanuel Kant (1725-1804) rendszere.

Állítása szerint az egyetlen jó a jó akarat, amelynek kizárólagos megnyilvánulása a kötelesség teljesítése önmagáért. A kötelességet a törvénynek való engedelmisségben határozza meg. A törvény az, ami egyetemesen kötelez minden értelmes lényt, és amit nem lehet módosítani egyének saját érdekei szerint, mert kivétel nélkül mindenkre érvényes. Ilyen törvényt, erkölcsi parancsot, a kanti fogalmak szerint kategorikus imperatívuszt, az értelmes lény csak saját magának állíthat, tehát engedelmisséggel is csak önmagának tartozik.²⁰ Ezt az erkölcsi törvényt azonban meghatározza, hogy „*az ember tartsa tiszteletben az emberséget önmagában és másokban, hogy ne tegyen kivételt saját maga számára, amikor arról gondolkodik, hogyan cselekedjen, és általában véve, hogy csak olyan szabályok szerint cselekedjen, amelyeket mindenki betarthat és be kell tartania.*”²¹

Rendszerében kiemelt szerepet kap az ész, azonban nem zárja ki Istent, sőt végső célként jelöli meg. Istent a legfőbb jóként határozza meg, aki felé az ember akarata, az egyedüli jó, törekszik.

„*[K]ötelességeinket mind isteni parancsokként ismerjük meg: nem szankcióként, azaz egy idegen akarat önkényes, önmagukban esetleges rendelkezéseiként, hanem minden egyes ember önmagáért vett szabad akaratának lényegi törvényeiként, melyeket mindazonáltal a legfőbb lény parancsainak kell tekinteni, mivel a legfőbb jót, melyet a morális törvény értelmében kötelesek vagyunk törekvésünk tárgyává tenni, mi csak egy morálisan tökéletes (szent és jószágos), s*

¹⁹ Vö. VAN RULER, HAN., art. *Arnold Geulincx (1624—1669)*, in *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/geulincx/>, (a kutatás időpontja: 2024. december 31.)

²⁰ MACINTYRE, ALASDAIR, *Az etika rövid története*, ford. Szabó P. Imre, Typotex Kiadó, Budapest 2012, 272.

²¹ JANKOWIAK, TIM, art. *Immanuel Kant*, in *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/kantview/>, (a kutatás időpontja: 2024. december 31.)

egyben mindenható akarattól remélhetjük, a hozzá való eljutást tehát csak úgy, ha összhangba kerülünk ezzel az akarattal.”²²

Kant rendszeréhez hozzátartozik, hogy a kötelességet a kötelezősége miatt, a következményekre való tekintet nélkül kell teljesíteni. Bonhoeffernél és Söllénél is fontos dilemma a következmények kérdése, eltérő módon írnak a témáról, a részletes elemzésnél erre is kitérek.

Fichte (1762-1814) gondolataiban hasonló logika fedezhető fel. Értelmezési rendszere azon a feltételezésen alapul, hogy végső, ideális tekintetben az ész törvényei megegyeznek Isten akaratával.²³ Nem veti el teljesen, de a vallásosság alacsonyabb szintjének tartja azt, amely kizárólag az isteni tekintélyen alapszik.²⁴ Kanthoz hasonlóan hangsúlyozza, hogy tetteinket nem befolyásolhatják külső kényszerek vagy saját érdekeink szerinti vágyaink. Az erkölcsileg jó cselekedetek nem fakadhatnak például a dicséret iránti vágyból vagy a büntetéstől való félelemből.

A felvilágosodás korának gondolkodói az emberi értelem középpontba helyezésével nem szüntették meg Isten jelentőségét, csupán máshonnan közelítettek hozzá. Az isteni hatalom iránti tekintélyalapú engedelmesség mellett törvényként jelent meg az emberi értelemmel is felfogható erkölcsi jó. Az értelem új eszközzé vált a világ és ezzel együtt Isten megismerésére. Az „azért jó, mert isteni, vagy azért isteni, mert jó” kérdés az ókor óta foglalkoztatja az embert, de végleges választ rá azóta sem talált.²⁵

A dolgozatom két alaplőművéből megismert gondolatok alapján Sölle rendszeréhez állnak közelebb a felvilágosodás gondolkodói, ugyanakkor Bonhoeffer egész életművének áttekintésekor láthatóvá válnak a kapcsolódási pontok az ő gondolkodásával is.

Dietrich Bonhoeffer (1906-1945)

Dietrich Bonhoeffer 1906-ban született Paula von Hase és Karl Bonhoeffer hatodik gyermekeként. Neveltetéséből fakadóan a felelősségvállalás tudata kisgyerekkora óta formálta énképét. A teológia iránti érdeklődése fiatalon megmutatkozott, azonban terveit a családon

²² KANT, IMMANUEL, *A gyakorlati ész kritikája*, ford. Papp Zoltán, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest 2004, 154.

²³ Vö. WALTHER, CHRISTIAN, art. *Gehorsam*, in GERHARD MÜLLER (szerk), *Theologische Realenzyklopädie*, de Gruyter, Berlin, New York 1984, 152-153.

²⁴ Vö. HANKOVSKY TAMÁS, *Vallás istenfélelem nélkül. Etika és vallás a korai Fichténél*, (Elhangzott a Magyar Filozófiai Társaság Lábjegyzetek Platónhoz 22. A félelem című konferenciáján. Szeged, 2024. május 16–17.), <https://hankovszky.tamas.btk.ppke.hu/pb/fichte.istenfelelem.pdf>, (a kutatás időpontja: 2024. december 31.)

²⁵ „Vajon azért szeretik az istenek azt, ami jámbor dolog, mert jámbor, vagy azért jámbor dolog, mert szeretik az istenek?” PLATÓN, *Euthüphrón*, in *Platón összes művei*, Európa Kiadó, Budapest 1984, 97–135.

belül nehezen fogadtatta el. Pályája elején főként a teológia tudományos iránya foglalkoztatta, többször lehetősége lett volna külföldön maradni, azonban a vészkorszak beköszöntével a lelkeszi hivatást és a fiatal generáció kísérését prioritizálta, mindig hazatért Németországba.²⁶

Hitler hatalomátvétele után az egyház harca két fronton zajlott. Egyrészt a kívülről érkező hatalmi igényekkel, az állammal folytatott küzdelmet, másrészt belső ellentétek támadtak. A Deutsche Christen-mozgalom megpróbálta a keresztény tanítást a nemzetiszocialista nézetekkel összehangolni, velük szemben a Hitvalló Egyház (*Bekennende Kirche*) tagjai álltak, köztük Dietrich Bonhoeffer.²⁷

A hitvalló egyház nemcsak a korabeli egyházzal való szembenállást, hanem a leendő lelkeszek képzését is felelősségének tartotta. Bonhoeffer több kurzust tartott a hitvalló egyház lelkeszképző szemináriumában. Korábbi előadásainak anyagaira alapozva 1937-ben jelent meg *Követés* című műve.²⁸

A mű előszavában hangsúlyozza, hogy a hívőknek Jézushoz kell ragaszkodniuk, az Ő parancsát, és nem az egyház különböző képviselőinek tanításait kell szem előtt tartaniuk. A prédikációnak Jézust és nem emberi gondolatokat kell a középpontba állítania. Visszatérésre szólít az Igéhez, Jézushoz, aki követésre hív. „A követésben az emberek saját törvényeik kemény igájából Jézus Krisztus könnyű igája alá kerülnek. [...] Jézus parancsa könnyű és nem nehéz annak, aki készségesen belenyugszik.”²⁹ Ezek a mondatok előrevetítik a könyv tartalmát és kulcsfogalmát, az engedelmisséget. Az eredeti kiadásban az első nagy fejezet cím nélkül jelent meg, az angol kiadásban *The Cost of Discipleship*, a magyar kiadásban *Kegyelem és követés* címmel találjuk. Bár sok szó esik a kegyelemről, a követésről, a kettő kapcsolatáról az angol címet kifejezőbbnek tartom, mert ez az első szakasz azon vezeti keresztül az olvasót, hogy mit kell feladni annak, aki Krisztus követésére vállalkozik. A második nagyobb fejezetben a közösségben megélt követésről ír.

²⁶ HUBER, WOLFGANG, *Dietrich Bonhoeffer A szabadság felé vezető úton*, ford. Csizamdia Csaba, Kálvin Kiadó - Luther Kiadó, Budapest 2024.

²⁷ HEUSSI, KARL, *Az egyháztörténet kézikönyve*, ford. Magyar István. Osiris Kiadó - Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest 2000.

²⁸ KORÁNYI ANDRÁS, „Hogy életünket szenteljük neked...”, in *Lelkipásztor* 2006/8-9., 304.

²⁹ BONHOEFFER, Dietrich: *Követés*. Ford. Böröcz Enikő. Luther Kiadó - Harmat Kiadó, Budapest, 2022, 19.

Dorothee Sölle (1929-2003)

Dorothee Sölle 1929-ben született Hans Carl Nipperdey és Hildegard Nipperdey negyedik gyermekeként. A nemzetiszocializmusban megélt gyermekkor egész életére és gondolkodásra hatással volt. A háború után Nyugat-Németországban élt, egyetemi éve alatt teológiát, filozófiát és irodalmat tanult. Meghatározó volt számára az USA-ban a vietnámi háború ellen tiltakozók ellenállásával való találkozás. Az élmény megerősítette abban, hogy az ellenállásban érték lehet, a megújulás első lépése.³⁰ Érzékenyen állt a társadalomban történő eseményekhez, elvetette a naiv, történelem fölé helyezett teológiát, annak művelésében nem kívánt részt venni. 1968-tól havi rendszerességgel tartott politikai témákat is érintő áhítatokat.³¹

Fantázia és engedelmisség című könyvében az engedelmisség fogalmát járja körül. Németségét, kereszténységét és nő voltát három olyan adottságnak látta, amelyekben megörökölte az engedelmisség elnyomó arcát. Az ezekre adott reflexió késztette a könyv megírására.³² A történelemmel való fájdalmas, de szükséges szembenézésre bátorít, emellett felhívja a figyelmet arra, hogy bizonyos szavaknak, mint a *csillag* vagy a *füst*, a holokauszt után megváltozott a jelentése, asszociációs mezője. Ezek közé a szavak közé sorolja az engedelmisséget is. Ha az egyház ezzel a jelenséggel nem néz szembe, vagy nem vesz róla tudomást, akkor képtelenné válik jelentéssel és reménnyel teli beszédek megfogalmazására.

Kritikát fogalmaz meg az ember önfeladását és az engedelmisséget középpontba állító vallásos tradícióról. Ebben a rendszerben az ember erőtlen és értelmetlen létező, aki képtelen az igazságra és szeretetre. Isten felsőbbrendű hatalomként jelenik meg, aki irányítja az ember sorsát és kizárja az önrendelkezés lehetőségét. Ereje és hatalma fontosabb, mint szeretete és igazságossága. Az Isten-ember kapcsolat egyenlőtlenségeire helyezi a fókusz: az egyik beszél, a másik hallgat; az egyik, aki tudja, a másik, akit figyelmen kívül hagynak; az egyik a szabályozó, a másik a szabályozott.

Mind Bonhoeffer, mind Sölle saját tapasztalataira építve kezdte el gondolatait kifejteni. Körülményeik, belső motivációjuk, nemük eltér, azonban a Krisztus-követés és az abban szerepet kapó engedelmisség mindkettőjükönél fontos téma.

³⁰ SALER, ROBERT, art. *Dietrich Bonhoeffer*, in *The Palgrave Handbook of Radical Theology*, Christopher D. Rodkey · Jordan E. Miller (szerk.), Springer Nature, Cham 2018.

³¹ SACHER, KONSTANTIN, *Dorothee Sölle auf der Spur*, Evangelische Verlagsanstalt, 2023. 83.

³² Vö. SOELLE, DOROTHEE, *Beyond Mere Obedience*, ford. Lawrence W. Denef. The Pilgrim Press, 1982, ix.

A következőkben a két teológus engedelmesség értelmezését vizsgálom, kiemelt figyelmet szentelve az ember egyéniségére gyakorolt hatásaira. Az engedelmesség mellé az ember jellemét, egyes helyzeteit leíró fogalmakat állítottam. A könnyebb követhetőség érdekében Sölle munkáját vettem alapul, az ő szövegéből kiemelt kulcsfogalmakat kerestem meg Bonhoeffer gondolatmenetében is.

Sölle és Bonhoeffer engedelmességfogalmának összevetése

Engedelmesség és lelkiismeret

Sölle a feltámadott Krisztusban látja azt, aki átformálja gondolkodásunkat és érzékenyíti lelkiismeretünket. Az inkarnációban is a jelenben-lét fontossága mutatkozik meg, Isten emberré létével a hitnek története lett, nem lezárt, hanem folyamatosan változó, dinamikus rendszert alkot. A változás képességének megőrzéséhez nyitottnak kell maradnia a jelen valósága felé, ennek egyik eszköze az érzékeny lelkiismeret. Ha a jelenre való nyitottság készsége elvész, akkor a korábbi korok lenyomata, a hagyomány kerül előtérbe. Sölle szerint olyan korban élünk, amelyben épp azok, akik a hagyományokhoz görcsösen ragaszkodnak, akik a legelfogultabban harcolnak a keresztény hit megmentéséért, veszélyeztetik azt leginkább.³³ A múltbeli elemek ismételtetésével egy elérhetetlen, érthetetlen, a jelen történéseire érzéketlen Krisztust rajzolnak fel. Ebben a folyamatban kiemelkedő szerepe van az engedelmességnek, amely nem a jelen eseményeire, hanem a múltbeli szokásokra irányítja a figyelmet. Ha a lelkiismeret érzéketlenné válik, akkor a jelenhez való kapcsolódás gyengül.

Bonhoeffer írása elején, a parancs értelmezéséről szóló gondolatmenetében érinti a lelkiismeret témáját. Véleménye szerint a parancsot nem kell értelmezni, csak vitatkozás nélkül elfogadni. A bűneset történetét említi, amelyben a kígyó kérdése azt erősítette az emberben, hogy Isten parancsát értelmeznie kell, majd ezek után lelkiismerete alapján dönthet saját helyzetéről. Nemcsak a fáról való szakítás, vagy az azt megelőző döntés, hanem már a feltételezés, amely szerint a parancs többértelmű, szembemegy az engedelmességgel. A szövegben Ádám és Éva a szabad lelkiismeret embereiként dicsekszenek „*az engedelmesség gyermekével szemben.*”³⁴ Ez a gondolat közel áll Ágoston alapvetéséhez arról, hogy az önmagával megelégedő ember az emberiség bukásának kiindulópontja.

³³ Vö. SOELLE i.m. 3.

³⁴ BONHOEFFER i.m, 53.

Mózes első könyvében azt olvashatjuk, hogy az asszony azért szakított a gyümölcsből, „mert okossá tesz”. (1Mózes 3,6) A kísértő az ember hiúságára hatott. Az adott helyzetükkel való elégedetlenség, a még többre, vágyás hajtotta őket a döntés meghozatalakor. Miután ettek, ismerték fel, hogy mi a jó és mi a rossz, előtte a tökéletes jóban éltek. Változás történt a világhoz, önmagukhoz, egymáshoz, a környezethez, az Istenhez való viszonyukban, amelyre a lelkiismeretük, még a következmények, a büntetések megismerése előtt reagált. Innentől kezdve igaz, hogy a működő lelkiismeret megmutatja, mi a jó és mi a rossz, hatással van az emberek döntéseire.

Sölle értéket és lehetőséget lát a lelkiismeretben, amennyiben hagyjuk, hogy Krisztus átformáló munkája erre is hasson. Bonhoeffer ezzel szemben a helyes magatartást veszélyeztető tényezőként látja, amelyet, ha nem is kiirtani, de elnyomni, vagy elengedni kell az engedelmesség érdekében.

Engedelmesség és neveltetés

A hagyományok iránti tisztelet, az engedelmes viselkedés nem eredeti attitűdök az emberben, hanem a neveltetésből fakadnak. Szent Benedek regulájában is láttuk, hogy az engedelmséget gyakorolniuk kell a szerzeteseknek még a fogadalomtételük után is.

Szélsőséges esetekben az engedelmségre nevelés az egyén gondolatainak, öntudatának elnyomásával, rosszabb esetben kiirtásával jár. Megszűnik az ember igénye arra, hogy kiálljon magáért, hogy teljes életet éljen. Sölle a második fejezet elején példákkal támasztja alá ezt a gondolatmenetet. Először egy felnőtt visszaemlékezéséből idéz, aki kiskorában minden felnőttnek, azok rangjától függetlenül, engedelmséggel tartozott. Kérdés nélkül kellett kiszolgálnia és eleget tennie szülei, tanárai, a pap vagy a háztartási személyzet bármely tagja kéréseinek. Pár bekezdéssel később kiderül, hogy a sorok Rudolf Höss-től származnak, aki az Auschwitz-i koncentrációs tábor vezetője volt 1940 és 1943 között.

A visszaemlékezés mellett egy 1927-es nagytekinélyű teológiai lexikon *engedelmesség* szócikkét idézi:

„»Nagyon kevés ember képes elérni az élet teljességét; ezért szabadságuknak nem lehet jobb felhasználását elképzelni, mint hogy valamilyen létező egészhez kapcsolódjanak, és társuljanak azokkal, akik felettük állnak, és akik már elérték a teljességet.«”³⁵

Végül, kifejezetten a vallásos nevelés irányelveire reflektál:

„»A parancs hangjának való engedelmesség«, amelyet korán megtanultunk, »a tekintélynek való alárendelés«, amelyet addig gyakorlunk, amíg szokássá nem válik, »a saját akaratunk a másik akaratának való alávetése, amely cselekvésként mutatkozik meg.«”³⁶ Az engedelmességet a kereszténységben általánosan elfogadott elvnek és kulcsfogalomnak tekinti.

Nem von le következtetést egyetlen eset alapján, ugyanakkor megfogalmazza a kérdést, hogy az engedelmességet elváró keresztény nevelés, akár csak részben is, hozzájárult-e a faszizmus megalapozásához.³⁷ A kutatást, a válaszadást a történészekre bízta. A keresztények feladatát abban látja, hogy kritikusan közelítsék meg az engedelmesség koncepcióját. A teológiai kifejezéseket egyeztetni kell a társadalomtörténettel, különben az eredeti mondanivaló félreérthetővé válik. Az egyház nem vonhatja ki magát a történelemből, ha komolyan akar beszélni Istenről, hiszen Ő maga sem tette meg ezt. Isten jelen van a világunkban, térben és időben, ugyanakkor szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy a XX. század eseményei után nehezen fogalmazható meg bármi konkrét róla: *„nem tudjuk pontosan kicsoda Isten és mi az akarata bármelyik adott pillanatban”³⁸*

Bonhoeffernél nem jelenik meg a nevelés, neveltetés témája. Számára az engedelmesség nem *elsajátítható attitűd*, hanem *reakció* Jézus parancsára.

³⁵SOELLE, im. 8. – A könyvnek nincs elérhető magyar fordítása, a dolgozathoz az angol kiadást használtam. A főszövegben az idézeteket saját fordításban közlöm.

„»Very few people are capable of achieving a wholeness of life; thus no better use of their freedom can be imagined than for them to relate to some existing whole and to associate with those above them who have achieved wholeness. «”

³⁶ Uo.: *„»Obedience to the voice of command«, learned early life, »subordination to authority« practiced until it becomes habitual, »complement submission of one’s own will to the will of another which demonstrates itself action «.”*

³⁷ Vö. SOELLE, i.m. 9.

³⁸ Uo., 10., *„we do not know exactly who God is and what God, at any given moment, wills.”*

A történelemhez, a világban megvalósuló körülményekhez való kapcsolódás kérdésében nehéz megállapítani, hogy hol áll Sölléhez képest. Az inkarnációban Jézust, mint közvetítőt látja, nemcsak Isten és az ember között, hanem az ember és a világ között is. A Jézus követésébe szegődött ember viszonya így állt helyre a világgal, a korábbi állapotban lévő közvetlenség tévedés volt: „*Jézus eljövetele óta tanítványai számára nincs természetes, történelmi élményszerű közvetlenség. [...] Jézus követője számára csak Jézus Krisztusra tekintve léteznek »Isten által adott valóságok.«*”³⁹

Jézus közvetítői szerepe aszerint válik ketté, hogy Isten vagy a világ felé közvetít. Az Isten felé való közvetítésre az ember rászorul, mert lényegileg eltér Istentől, és akármennyire próbálkozik, nem tud tökéletesen kapcsolódni hozzá. A világhoz való kapcsolódás tekintetében a helyes viszony kialakítása az, amiben az ember segítségre szorul. A Krisztus-követés útján elindulva már nem egyedül áll a világban a tanítvány. Krisztus az egyén gondolatát, szemléletmódját formáló, az egyén mellett álló *kísérő*, és nem az ember és a világ közé állt *közvetítő*. Az ember érzékelést, gondolatokat, érzelmeket, értelmet kapott, a másokra való nyitottság, odafigyelés képességét, hogy ezek révén jelen tudjon lenni a világban. Krisztus az így szerzett ingerek feldolgozásában, a különböző helyzetekben történő megnyilvánulásokban, a kapcsolatok ápolásában hozhat minőségi változást. Más Krisztussal és Krisztuson keresztül jelen lenni a világban.

A világhoz képest eltérő jellemvonásként említhetjük a *περισσός* (*perissos*) melléknévet. A szó huszonháromszor fordul elő az Újszövetségben, a *valamit fölülmúló* kifejezésére, érzékeltetésére használják, *’ráadásul, azon felül, több mint szükséges, még hozzáad, kiváló, rendkívüli, felülmúló, ritka’* fordításokkal adható vissza a jelentése.⁴⁰ Bonhoeffer a Mt 5,47-et emeli ki az elemzésében: „*És ha csak testvéreiteket köszöntitek, mennyivel többet másoknál? Nem ugyanezt teszik a pogányok is?*” Egy angol fordításban így olvashatjuk: „*And if you greet only your own people, what are you doing more than others? Do not even pagans do that?*” Bonhoeffer ebben a *mennyivel többet*-ben, *more than*-ben, *περισσός*-ban látja a keresztényi megjelenését: „*Ahol nincs meg ez a különös, ez a rendkívüli, ott keresztényi sincs.*”⁴¹

³⁹ BONHOEFFER, i.m., 76.

⁴⁰ <https://biblehub.com/greek/4053.htm>

⁴¹ BONHOEFFER, i.m., 125.

A tanítvány lelkiületében, hozzáállásában más a világhoz képest. A *περισσός* nem felsőbbrendűség, hanem a világ felé való nyitottság kifejeződése. A tanítványok gondolati szinten kiszakadnak a földi szabályok értelmezési rendszeréből, és alkalmassá válnak az isteni hozzáállás képviselésére. Bonhoeffer Jézus szeretetével és a kereszttel azonosítja a *περισσός*-t, amely képessé teszi a keresztényt a világ meghaladására és legyőzésére.⁴² A kijelentés első olvasásra elitistának és kirekesztőnek tűnhet, ha a *világot* a nem-keresztények csoportjával azonosítjuk. Azonban ha a *világra*, mint a *földi lét adta körülményekre* gondolunk, érthetőbbé válik a gondolatmenet. Krisztus követésében az ember perspektívája változik meg, ezáltal túllát a földi lét adta körülményeken és korlátokon.

Az ember nem véletlenül teremtett a Földre; Jézus is a Földre jött, és nem zárta el magát az emberi lét adta helyzetektől, hanem aktívan részt vett bennük. A teremtésben az emberek egymásra lettek bízva, nevelniük kell egymást és gondoskodniuk kell egymásról. Amit az ember kiskorában megtanul, azt nem felejt el, sőt sokszor annyira elemi részévé válik az elsajátított készség, hogy nem is tud róla. Ilyen lehet az engedelmisség is. Aki az elnyomó engedelmisséget tanulja meg, annak a személyisége, nem bontakozik ki, nem ébred öntudatra, önmagát mindig másokhoz kötve, másokhoz viszonyítva fogja értelmezni.

Engedelmisség és alávetettség

Az eddigi fejezetekben leginkább arról olvashattunk, hogyan lehet valakit engedelmisségre bírni, és mik lehetnek ennek a következményei. A harmadik fejezetben Sölle visszalép az alapok felé, amikor az engedelmisség tekintélyelvű modelljét vázolja fel.

Ebben a dinamikában a felek között felborul a hatalmi egyensúly, az alávetett félelme a felsőbbrendűséget hirdető fél erejét támasztja alá. A megfélemlítés a szokássá vált engedelmisséget teszi általánossá. Gyakran ábrázolják az apa-gyermek, uralkodó-alattvaló, gazda-szolga, parancsnok-katona párosokkal ezt a helyzetet. Ezek a képek egyszerre közvetítik a hatalom, a félelem és a tehetetlenség érzését is, és vallásos körben való használatuk azt bizonyítja, hogy az engedelmisség az, ahol a vallásos és a szociológiai gondolkodás formái és képei leginkább egymásba fonódtak és összeolvadtak. A felelőtlen összemosás következménye, hogy az emberek nem, vagy csak nehezen tudnak különbséget tenni a parancsot adók között. Nehéz elkülöníteni a valóban istenit a csupán isteninek nevezettől. Az engedelmisséget követelők Isten neve mögé bújva legitimációt szerezhetnek saját akaratuknak. Isten azonban

⁴²VÖ. BONHOEFFER, i.m., 125.

soha nem kér vak-engedelmességet. A bevezetőben láthattuk, hogy az Isten iránti engedelmisség a vele való aktív kapcsolatból fakad, és mindig együtt jár vele az áldás ígérete is. Az engedelmisség célja nem pusztán az Ő személyének, hatalmának megerősítése, hanem a világ jobbá tétele.

Sölle a bencés szerzetesi hagyomány példáján érzékelteti a kért és a feltétel nélküli engedelmisség közötti különbséget. A korábban említett szerzetes-apát közötti viszonyt kétféleképpen lehet értelmezni. Az egyik interpretáció szerint az apát tanító, aki kinyilatkoztatja Isten akaratát, a szerzetes pedig magáévá teszi az eszközként használt aszkézisből és engedelmisségből fakadó értékeket. A folyamat eredménye, hogy nem a büntetéstől való félelem, hanem saját belső indíttatása miatt viselkedik a normáknak megfelelően. Ebben az esetben az engedelmisség eszköz a tökéletesség elérésére. A szerzeteseknek joguk van a lehetetlen kéréseket megkérdőjelezni.

A másik lehetőség, hogy az engedelmisség önmagában válik értéké. Az apát ebben az esetben mester, aki Isten helyére lép. Az engedelmisség nemcsak eszköz a cél elérésében, hanem önmagában válik céllá. Ebben a rendszerben nem hangzik el a *miért* kérdés. A parancs tartalma teljesen háttérbe szorul, az ember kizárólag a magasabb pozícióval rendelkezőre, a vezetőre koncentrál, és vakká válik a világra:

*„Az az engedelmisség, amely vak az objektív gondokkal és a világgal szemben, amely csupán azt hallgatja, amit mondanak neki, kivonta magát minden felelősség alól, ami a parancs tartalmát illeti.”*⁴³ Az engedelmisség válik fő motivációvá a cél helyett.

Sölle az általános bevezető után konkrétan a keresztény-autoriter engedelmisség-értelmezés modelljével foglalkozik. Meglátása szerint a keresztény gondolkodásban is az engedelmisség módja került előtérbe a kívánt tartalmakkal szemben: *„Nem az a fontos, hogy az ember mit tesz engedelmesen, hanem az, hogy milyen gyorsan, milyen pontosan, milyen örömmel engedelmeskedik.”*⁴⁴ Megkérdőjelezi ennek az értelmezésnek biblikus és krisztusi alapját.

A modell szerint az embernek az a célja, hogy Isten előtt elfogadható legyen és válaszoljon a mindenható Teremtőnek. A függőségi és válaszadásra kényszerített helyzetben az

⁴³ SOELLE, i.m., 16. „An obedience that is blind to objective concerns and to the world, that merely listens to what it is told, has divested itself of all responsibility for what is commanded.”

⁴⁴ SOELLE i.m. 13. „Not what a person does obediently, but how rapidly, how punctually, how joyfully he obeys is important.”

engedelmesség a legkézenfekvőbb viselkedési forma. Csak így fogadja el magát teremtett lényként az ember, és engedi, hogy beteljesüljön Isten akarata. Krisztus a teremtményi engedelmesség tökéletes mintája, aki elismeri, hogy mindene Istentől van, ítélete alá helyezi magát és felajánlja magát neki. A hatalomnak való alávetettségben, a helyzet elfogadása után a hatalom arca is megváltozik, megszűnik erő vagy kényszer lenni, és lényegi természetében, jótékony és életadó kegyelemként jelenik meg. Ez alapján Isten kegyelme az ember reakciójától, hozzá való viszonyulásától függ, csak az tudja kegyelemként érezni, érteni a hatalmat, aki aláveti magát neki. Az embernek nem számítanak többé a világ dolgai, a teljesítmény, a változások, egyedül a Teremtő hívására figyel. Az engedelmesség az ember lényegévé, esszenciájává válik. A kapcsolatban személyes akarata azonossá válik annak akaratával, aki hívja.

A Követésben az egyértelmű, egyszerű engedelmesség fogalmával találkozunk, jellemzői a Sölle által tekintélyelvűnek nevezett engedelmességhez állnak a legközelebb. Jézus parancsol és a tanítvány engedelmeskedik. Nem félelemből, hanem parancsot adó személye miatt. Jézus azért hívhat el és követelhet engedelmességet mert Ő, „*mint Krisztus, az Isten Fia hív követésre*”.⁴⁵ A tanítványok Jézust „*csak szava és parancsa által ismerték fel*.”⁴⁶ Eszünkbe juthatnak a bevezetőben említett kálvini gondolatok is, melyek szerint az ember feltétlen engedelmességgel tartozik Teremtőjének, ez az alapjai az Isten törvénye szerinti helyes életmódnak is.

A bibliai szakaszokban ugyanakkor azt látjuk, hogy tanítványai a tanítások és csodák után vallják meg hitüket. Péter vallástételét számos tanítás, példázat, csoda és gyógyítástörténet előzi meg. Tamás a feltámadás és a sebek érintése után jut el odáig, hogy kimondja: „*Én Uram és én Istenem!*” (Jn 20, 28) Jézusban a követés folyamata alatt ismerték fel a Krisztust, nem az elhívás pillanatában, a hálók vagy vámszedői asztal otthagynya után. Nem parancsszóra fogalmazták meg hitvallásukat, hanem tapasztalataikra alapozva, belső indíttatásból, hitből. Ez is adja a kimondott szavak súlyát, ezért lehet azokat komolyan venni, és erőt merítve azokból, Jézus mennybemenetele után is kitartani a tőle kapott küldetésben. Krisztus felismerése Jézusban elengedhetetlen, de nem mindegy, hogy külső elvárások miatt, vagy belső meggyőződésből hangzik el, hogy Jézus a Krisztus.

⁴⁵ BONHOEFFER, i.m., 38.

⁴⁶ Uo. 186.

Bonhoeffer rendszerében már a hívásban felismert Krisztus személye elegendő ahhoz, hogy a megszólított mindent otthagya kövesse Őt. Azonban az ember szabad választása megkérdőjeleződik: a hívás „*iránti engedelmesség sohasem az ember önhatalmú cselekedete. [...] Jézus tesz kegyelmes ajánlatot az embernek. Az ember így léphet helyesen, de ha egyszer már megtette, nincs többé szabad választása.*”⁴⁷ A tanítványnak nem kell, talán nem is tud, mérlegelni, csak engedelmeskednie kell a parancsnak. Az engedelmesség egyszerű, nem kérdez, hanem cselekszik: „*Jézus csak egyetlen lehetőséget ismer: egyszerűen elmenni és engedelmeskedni. Nem értelmezni, felhasználni, hanem tenni, engedelmeskedni.*”⁴⁸

Az engedelmességhez nála szorosan hozzátartozik a saját akarat feladása, a saját vágyak veszélyeztetik a követést,⁴⁹ a figyelem elterelődik, nem kizárólag Jézusra irányul. „*Ahol egyedül Jézus uralkodik benne, és a saját akaratom neki adtam át, a Jézussal való közösségben, a követésben hal meg akaratom.*”⁵⁰

A parancs elnyomja az embert, nem engedi, hogy saját gondolataira, vágyaira, tapasztalataira reflektálva hozzon döntést. Élete felülről irányítottá válik, amiből hiányzik a szabadság, a felelősségvállalás, ami az embert emberré teszi. Ezek alapján úgy tűnhet, hogy Jézus lebecsüli az emberi létet – ez az inkarnáció tényével jelentős ellentmondásba kerül.

A parancs megfosztja az embert a szabadságtól. Az ember szabad akaratot kapott, dönthet, beleszólása van élete alakulásába. Döntése súlyát a következmények adják, amelyeket vállalnia kell az embernek. A parancs ezzel szemben egyetlen utat jelöl ki, nincs lehetőség dönteni, csak fejet hajtva elfogadni a megadott szakaszt. Ebben az esetben nincs tét, sem választás, hiszen nem történt más lehetőségekről való lemondás. Ennek fényében sem a döntésnek, sem az útnak nincs olyan jelentősége, mintha ugyanazt az utat számos másik közül választotta volna ki az ember. Ez az értékvesztés igaz a parancsot adóra is, mert nem önként, saját meggyőződésből választotta őt a követő, hanem kényszerből.

A Jézus hívásai iránti engedelmesség erőforrás a teljes élethez, ha az iránta való bizalomból fakad. Az Újszövetség történeteiből kiderül, hogy a tanítványok engedelmeskedtek Jézusnak, de ez a sok beszélgetés, tanítás, csoda során kialakult bizalom eredménye, nem a semmiből megparancsolt engedelmesség. Jézus, az emberi kishitűségre való tekintettel többszörösen

⁴⁷ Uo. 64.

⁴⁸ Uo. 163.

⁴⁹ Uo. 106.

⁵⁰ Uo. 135.

bizonyította, hogy követésre érdemes. A tanítványok saját tapasztalataikra és meggyőződésükre is alapoztak, amikor Jézus nyomába szegődtek. Szükség volt Jézus hívására is, de ezt a lépést megelőzte Keresztelő János útkészítése, Jézus tanítása Péter hajójában, a csodálatos halfogás. Jézus először bemutatkozik, odalép az emberhez, csak ezután kér engedelmességet.

Engedelmesség és cél

Sölle az előző részben említett engedelmességet strukturálisan határozza meg három tényező kölcsönhatásaként: aki engedelmességet követel, aki engedelmes, végül az engedelmesség tartalma, iránya. Az engedelmességgel tartozó mindkét másik tényezővel kapcsolatban áll, így jönnek létre az én-te (*I-Thou*) és az én-az (*I-It*) viszonyok. Az *engedelmes* nemcsak annak tartozik felelősséggel, akitől a parancsot kapja, hanem azért is, amit kérnek tőle. Mikeás könyvéből hoz példát: „*Ember, megmondta neked, hogy mi a jó, és hogy mit kíván tőled az ÚR! Csak azt, hogy élj törvény szerint, törekedj szeretetre, és légy alázatos Isteneddel szemben.*” (Mikeás 6,8) A hármas felosztás szerint az ÚR az, aki engedelmességet kér az embertől, a világ érdekében.

Az Ószövetségben az engedelmesség túlmutat magán, legtöbbször az igazságszolgáltatással kerül kapcsolatba. Nemcsak a pusztá viselkedésre, az engedelmességet követelő tekintélyéből fakadó reakcióra, hanem a viselkedés céljára, *telosára* is hangsúly kerül, ezáltal objektivizálódik az eddig csak tekintélyelv alapján működő engedelmesség. Nem rögzült dolog, nem egyféle reakció, ami a következményekre való tekintet nélkül, önmagában érték, hanem Isten útmutatását és az adott helyzet körülményeit figyelembe vevő válasz. Ilyennek látja a jézusi attitűdöt is:

„Miért nem határozta meg normatív módon, hogy mi Isten akarata, ahelyett, hogy arra bátorított, hogy fedezzük fel ezt az akaratot minden adott helyzetben?”⁵¹

Bonhoeffer követést, az engedelmességben megnyilvánuló, jelöli meg célként. Mindent ennek az elérése szempontjából vizsgál. A Krisztus követés oka és miértje végső soron az üdvösség elérése, amelyről röviden ír a szöveg végén. A *telos* helyett mégis a forma kerül előtérbe, amely az ember alávetettségének érzését erősíti az olvasóban.

⁵¹SOELLE, i.m., 22. „Why did he not normatively determine what God’s will is instead of encouraging us to discover this will in each given situation?”

Engedelmesség és döntés

A következő fejezetekben Sölle részletesebben kifejti a kettős kapcsolódásra alapuló engedelmesség struktúráját. Az engedelmesség nem az Isten-ember kapcsolat viszonyában, hanem az ember döntéseiben nyilvánul meg. Isten akarata, a konkrét helyzet és a döntés, amelyet az embernek meg kell hoznia: e hármasságnak a viszonyrendszerében jelenik meg az engedelmesség. Az ember tud Isten akarata szerinti döntést hozni, aki folyamatosan kapcsolatban van vele és keresi az útmutatását. A kapcsolatban a felek megismerik egymást, minél régebb óta hallgatja az ember figyelemmel Istent, annál könnyebben értheti meg akaratát. A kapcsolatból származó ismeretekre alapozva hozhat olyan döntéseket, amelyek figyelembe veszik Isten akaratát. Sölle az ilyen döntésben látja az engedelmességet. Ez árnyalt gondolkodást, folyamatos Isten előtti és emberek közötti jelenlétet igényel. Sem a szituációkat, sem a lehetséges válaszokat nem kategorizálja és párosítja, hanem minden helyzetet egyediként kezel. A döntésben az embernek szabadsága van, nincs semmiben korlátozva, ezzel együtt a felelőssége is nagyobb. Immár nem csupán a kiadott parancs teljesítője, hanem minden egyes helyzetben a törvényhozó is ő. Isten akarata nincs egyszer és mindenkorra rögzítve, nem külső igény, ami engedelmességet követel, és aminek meg kell felelni. A helyzet követel választ, és az adott helyzetre követeli Isten is az ember válaszát.

Ha az ember az isteni akaratot rögzítettnek gondolja, akkor félreérti magát az istenit. A nyitott, még változásra szoruló világot zárt rendszerre teszi. Az egyháztörténetben *teremtett rendként* hivatkoznak arra világnézetre, amely szerint a világot nem kell alakítani csak fenntartani. Aquinói és Luther ezeket a helyzeteket hatalommal való visszaélésként, zsarnokságként definiálták. Az ember egy ilyen rendszerben csak teljesíti, amit kijelöltek neki. Az eredetileg aktív, személyes kapcsolatot felváltja a hatalomnak való kérdés nélküli megfelelés, a belső motivációt a külső kényszer, az engedelmességet vak engedelmesség. Az Isten-ember kapcsolatban megvalósuló párbeszéd elérhetősége a túlvilágra korlátozódik, ezzel nemcsak Istent zárják ki a világból, hanem az embert is elzárják eredeti céljától.

Jézus halála és feltámadása nemcsak a transzcendenssel való kapcsolatot, hanem a földi létet is helyreállította. Az ember perspektívája megváltozott, de továbbra is ezen a világon kell befogadható és értelmezhető módon képviselnie az e világ számára befogadhatatlan Istent. Emellett Jézus számol a világ konkrét valóságával, úgy tekint rá, mint ami alakítható és jobbá tehető, ami még nem érte el a tökéletességet. Ebbe az alakító, formáló munkába akarja bevonni az embereket is.

Sölle szerint elhasználtuk az engedelmesség szót, a *ὕπακοή* (*hupakoé*) és a *πειθαρχέω* (*peitharcheó*) közötti különbségre utal, amelyre a bevezetőben tértem ki. Az engedelmesség aktív kapcsolatra épülő jellege hamar eltűnt a szó tartalmi mezejéből. Új szavak használatát javasolja, amelyekben megjelenik a szó eredeti jelentése, amelyek visszaadják azt, amit a hagyomány eltörölt belőle: az objektivitást és a képzelőerőt.

Bonhoeffer nem beszél egyes helyzetekben meghozandó döntésekről. Az ő gondolkodása szerint a Krisztus hívására adott válaszban benne van minden további helyzetre adott válasz is; a tanítványi lét magában hordozza, hogy egyes helyzetekben hogyan kell viselkedni. Kategóriákba sorolja az ember életében előforduló helyzeteket és az ezekben elvárt viselkedési mintázatokat. A Hegyi beszédet úgy magyarázza, mintha a tanítványoktól elvárt viselkedési normák leírása lenne. Az egyes helyzeteknek önállóan nincs tétje, minden cselekedet túlmutat magán Jézus parancsának céljára: az Isten és felebarátok iránti szeretetre.⁵² Isten akarata minden helyzetben az, hogy ezt a lelkiületet öltse magukra a tanítványok. Konkrét földi helyzetekben azonban ez sokszor nehezen megfoghatóvá válik, nem mindig egyértelmű, hogy mivel tudja az ember Isten szeretetét képviselni. Bonhoeffer a nagy parancsolat „*mint magadat*” (Mt 22,39) részére nem tér ki. A két nagy parancsolatban leírt kapcsolatok dinamikája így felborul. Az Istenhez és a többi emberhez való helyes kapcsolódásban támpontként szolgál a *mint magadat* rész. Önreflexióra indítja az embert, mert hajlamos önmagát vagy a másik embert kevésbé, vagy épp túlzottan, szélsőséges esetekben csak az Istennek járó szeretettel szeretni. A parancsolat ezen része egyértelművé teszi, hogy Isten az embertől nem önmaga feladását vagy elnyomását kéri. Segíteni szeretne a vele, a többi emberrel és az önmagunkkal való kapcsolat helyes egyensúlyának megtalálásában.

Engedelmesség és önfeláldozás

Ahhoz, hogy az ember az előző fejezetben leírt döntéshelyzetekben helyt tudjon állni, vissza kell nyernie emberségét. A teremtés eredeti koncepciója szerint az ember nemcsak a világ rendjének fenntartásáért felelt, hanem munkájával beszállt annak formálásába, szabadsága volt a világ alakítására. Nem a rend határozta meg embert, hanem az ember a rendet. A bűnessel megtört ez az állapot, az Istennel való közvetlen kapcsolat és az ebből fakadó engedelmesség. Isten azonban ezek után sem hagyta magára az embert. Prófétákat, bírakat, és törvényt adott,

⁵² BONHOEFFER, i.m., 187.

hogy segítse a kapcsolat fenntartását útmutatást adva a döntések meghozatalához. Krisztusban az ember visszakapta a szabadságát, újra képessé vált a világ formálására, alakítására. Jézus a Hegyi beszédben nem szűkítette a törvényt, hanem az egész emberre kiterjesztette. Isten nemcsak a tettekre, hanem a gondolkodásmódra is hatni akar. A külső kényszer, a vallásos előírásoknak való megfelelés helyett immár belső motivációból cselekedhet az ember. A korlátok alól való felszabadulás következménye az ember beteljesülése.

Sölle különbséget tesz a hétköznapi értelemben vett és a valódi beteljesedés között. Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy sikert csak mások kárára lehet elérni. Ez igaz, ha a mérhető, anyagi értelemben vett javak felhalmozását értjük beteljesedés alatt. Az egyes ember sikere soha nem önmagában áll, mindig a környezetében rajzolódik ki. Sölle a földi lét körülményeitől független beteljesedésről beszél, amely nem függ státusztól, anyagi helyzettől, megbecsültségtől. Azok az emberek tudnak ilyen értelemben beteljesedni, akik szabaddá váltak a földi lét korlátaiktól, akiknek az Istennel való kapcsolatuk helyreállt, és így visszanyerték eredeti emberségüket. Minél jobban ismeri az ember valódi önmagát, annál szabadabb az önfeláldozásra. Ez az áldozat azonban nem kényszerből és szomorúan történik, hanem örömmel a belső szabadság erejével.

*„Minél jobban tisztában van az ember saját identitásával, annál könnyebben tudja elengedni önmagát. A keze nem szorítja satuként a létezés azon részét, amely az útjába került. Mivel megtapasztalta és örökkévalónak mondhatja az élet teljességét, nem arra van kitéhezve, hogy megkapaszkodjon. Kinyithatja a kezét.”*⁵³

A felszabadulás nélkül csak kötelességteljesítés, megtört behódolás van, ez pedig szomorúsággal és megkeseredéssel jár. *„Az engedelmességnek csak akkor van értelme, ha azt olyan ember fejezi ki, aki harmóniában van önmagával. Minden önfeláldozás, minden önmegtagadás és minden szenvedés, amely e harmónia nélkül fejeződik ki, vagyis egyszerűen azért, mert mások követelik, értelmetlen és nem eredményez semmit. Nem eredményezhet feltámadást.”*⁵⁴ A bevezetőben említettek közül újra megemlíthetjük Benedeket, Aquinói Szent

⁵³ SOELLE, i.m., 58. „The more fully one is aware of one’s own identity, the easier it is for him to let go of himself. His hands do not grasp vice-like that portion of existence which has come his way. Since he has experienced and can call the fullness of life eternal his own, he is not out to hold fast. He can open his hands.”

⁵⁴ Uo. 57.o. „Obedience only makes sense when it is expressed by a person who is in harmony with himself. All self-sacrifice, all self-denial, and all suffering which is expressed without this harmony, that is, simply because it has been demanded by others, is senseless and produces nothing. It cannot issue in a resurrection”

Tamást és Fichtét, akik hasonlóan gondolkodtak az emberi tettek mögött meghúzódó motivációkról.

Luther két birodalomról szóló tanításának a keresztények földi jogaikhoz való viszonyáról szóló gondolatai Bonhoeffernél is megjelennek. A Követésben leírtak alapján a tanítványoknak magukról lemondva kell élniük, elfogadva, ha a földi kereteken belül igazságtalanok velük: *„Jézus követői Jézus kedvéért a saját jogukról lemondva élnek.”*⁵⁵ Teljessé válnak, de valójában nem ők, hanem Krisztus bennük. Nem az emberségük, saját személyiségük nyeri el azt az állapotot, amilyenek az eredeti teremtettségben lettek volna, hanem *„az emberré lett, megfeszített és megdicsőült Krisztus ölt alakot az egyes emberekben, mert azok testének, az egyháznak tagjai.”*⁵⁶ A tanítvány valódi, teljes embersége nem kerül előtérbe, egyénisége nem beteljesedik, hanem feladásra kerül.

Bonhoeffer számára révbe ért a tanítványság. A Jézusban felismert Krisztus hívására az ember igent, ezzel együtt saját akaratára, vágyaira nemet mond, az engedelmisségben találja meg az alapot. Sölle az ember felszabadult állapotában látja a Krisztus-követés csúcát. A Krisztusban szabaddá tett ember tud ténylegesen önfeláldozó és engedelmes lenni.

Az utolsó fogalmak elemzésénél nem térek ki Bonhoefferre, mert a következő gondolatok az ő rendszerében nem kerülnek elő.

Engedelmisség és fantázia

A felszabadulás és beteljesedés gyümölcseként megjelenik egy új erény: a fantázia. Hajlamosak vagyunk a fantáziát úgy kezelni, mint egy adottságot, amely kisebb-nagyobb mértékben áll az egyes emberek rendelkezésére. Sölle szerint azonban másról van szó. Az ő fantázia értelmezésében a fantázia erény, melyben mindenki fejlődhet. *„A fantázia a szabadság egy olyan formája, amelyet bárki elérhet élete során. Mint minden más erény, a világgal való találkozásunk eredményeként jön létre. A kapott nevelésünkből és az átélt tapasztalatokból ered. Az ember élete során egyre fantáziadúsabbá válhat, vagy egyre inkább lemondhat a fantáziájáról.”*⁵⁷

⁵⁵ BONHOEFFER, i.m.,113.

⁵⁶ Uo. 256.

⁵⁷ SOELLE, i.m., 51. „Phantasy is a form of freedom which anyone can achieve during her lifetime. It comes into being like every other virtue as the result of our encounter with the world. It arises out of the education we

A fantázia nem csak a földi lét keretei között mozog, meg tudja látni a másokban azt, ami valójában benne van, ahogyan Jézus is meglátta a halászokban, a vámszedőben vagy a zélótában a későbbi apostolokat. A fantázia segítségével tudjuk úgy szeretni az embereket, ahogy arra valójában szükségük van.

Aki nem használja a fantáziáját, az az önmagához, a másokhoz és a világhoz való kapcsolódási pontokat elveszíti. A gondolkodása, hozzáállása merevvé és rugalmatlanná válik; számára a világ egyre inkább egy zárt rendszerként jelenik meg, amin nem lehet, és nem is kell változtatni. A fantázia elvesztéséből következő rugalmatlanság, érdektelenség számos további emberrétegvő erénytől is megfosztja: *„A spontaneitás, az elhatározásban való részvétel és a szabadság a feltétele minden olyan érvénynek, amely az állatvilág szintje, a szükségszerűség és a kiképzés birodalma fölé emelkedett.”*⁵⁸

Sölle szerint a keresztény etikának és a Krisztust követőknek új alapra van szükségük. A rendszerben megjelenhet, de nem lehet kiindulópont az engedelmesség. *„A rendnek, pontosságnak, tisztaságnak, takarékoságnak és szorgalomnak – hogy csak néhányat említsek az engedelmesség erényei közül – csak ott lenne értelme, ahol az embertársainkkal való empátia kialakítását szolgálják”*⁵⁹

Jézus felszabadította és teljessé tette az embert. Helyreállította a kapcsolódás lehetőségét Isten és az ember felé is. Az eredeti küldetésünk kettős iránya, hogy Istenre figyeljünk és a földet gondozzuk. Ha megfélekedzünk az egyikről, nem töltjük be a küldetésünket.

Milyen tehát Krisztust követni?

A két teológus a Krisztus-követés más fázisairól írnak. Bonhoeffer az első lépésekről, a Jézus melletti elköteleződésről gondolkodik a Követésben. Fontos figyelembe venni, hogy a könyv alapjául szolgáló előadások a hitleri Németországban lelkesítő szolgálatra készülő hallgatóknak

have received and from experiences we have had. A person can, during the course of his lifetime, become more imaginative, or, on the other hand, he can give up more and more of his phantasy.”

⁵⁸ Uo. 62. „Spontaneity, participation in determination, and freedom are the conditions for every virtue that has risen above the level of the animal kingdom, above the realm of necessity and training.”

⁵⁹ Uo. 63. „Order, punctuality, cleanliness, economy, and diligence - to name but a few of the virtues of obedience - would only make sense where they serve the purpose of establishing empathy with one's fellow human beings.”

szóltak. Ebben a helyzetben radikális megfogalmazásra volt szükség, így tudta felhívni a hallgatók figyelmét arra, hogy a körülmények ellenére is Jézushoz kell ragaszkodniuk.

Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Bonhoeffer könnyeden ír erről a nehéz témáról. Engedelmesnek lenni, elhordozni a szenvedést, túllátni a földi körülményeken és másokat magunk elé helyezni egyáltalán nem egyszerű. Senki nem változik meg teljesen egy pillanat alatt pusztán attól, hogy Krisztus után szegődik. A hívásra adott válasz egy első lépés a tökéletessé válás földi keretek között beteljesíthetetlen folyamatában. Bonhoeffer *Követésben* megfogalmazott gondolatai alapján az embernek önmagáról lemondva kell engedelmeskednie. Ahogy Krisztus átveszi az uralmat az ember élete felett, az egyéniség feloldódik és Ő lesz benne teljessé. Bonhoeffer későbbi műveiben, a *Börtönlevelekben* és az *Etikában* a felelősség fogalma veszi át azt a helyet, amelyet a követés és az engedelmesség foglalt el korábbi írásaiban.⁶⁰

Sölle a Krisztust követők eszköztáráról gondolkodik. A műben felvázolt rendszerben az első lépések, a Jézus melletti elköteleződés már megtörtént. A Krisztus által szabaddá vált ember visszanyeri emberségét, és tökéletessé csiszolódik Krisztussal. Az embernek döntési lehetősége van abban, hogy a vak-engedelmességet, aminek következménye a világtól való fokozatos elzárkózás, vagy a fantáziát erősíti önmagában.

Az eltérő fázisok ellenére van, ami közös mindkettőjükben. Krisztus követése, legyen szó az úton való elindulásról vagy az úton maradásról alázat nélkül nem lehetséges. Az embernek el kell jutnia arra a pontra, hogy belátja, önmagában kevés. Paradox módon az elengedés és lemondás vezet a növekedéshez.

Mindezek ismeretében, ha kiterjesztjük a vizsgálat terepét az életművek egészére, a dolgozatban megjelenő drasztikus kontraszt-hatások árnyalatnyi különbségekké enyhülnek Sölle és Bonhoeffer között. Világ-fogalmuk feltűnő hasonlóságot mutat. A mai keresztény köznyelvvvel szemben ők nem a nem-keresztényeket, hanem a földi létből fakadó megváltoztathatatlan körülményeket értik alatta – nem arra hívnak, hogy zárjuk el magunkat az emberektől, hanem hogy igyekezzünk függetlenedni az anyagi, tárgyi valóságtól. Mindkettőjüknek erős hite van abban, hogy Krisztus követői olyan többlettel rendelkeznek, ami segíti őket a földi körülményektől való elszakadásban. A *perissos* fogalma Bonhoeffernél és a

⁶⁰ Vö. HUBER, i.m., 211.

beteljesedés Söllnél egyaránt a perspektíva megváltozását jelenti, amely lehetővé teszi a földi körülményeken túl az isteni megpillantását. A mártírrá vált teológus későbbi műveiben a *másokért élő ember* koncepcióját is kifejti, erre Sölle önfeláldozás fogalma rimel.

Reflexió

A mai olvasó felelőssége, hogy a *Követést* az általam is felvázolt háttér figyelembevételével értelmezze, így elkerülve a félreértés lehetőségét. A bonhoefferi örökség az utóbbi években nem csupán félreértések, hanem visszaélés áldozatává is vált. Huber 2021-ben megjelent könyvében felhívja a figyelmet arra, hogy Bonhoeffer egyik leghíresebb monográfiája, Eric Metaxas evanglikál alapelvek szerint interpretálva félremagyarázza és eltorzítja Bonhoeffer személyét és üzenetét.⁶¹ A tavaly bemutatott, Angel Studio által készített Bonhoeffer-film kapcsán újra előkerült a vita. Bonhoeffer rokonai nyílt levelet fogalmaztak meg, amely szerint visszaélnék a nagyhatású teológus gondolataival. A filmben szereplő színészek kiadtak egy nyilatkozatot, megerősítve, hogy elhatárolódnak minden hamis narratívától, amelyeket éppen olyan üzenetek alátámasztására használnak, amelyek ellen Bonhoeffer életében és műveiben küzdött.⁶² Azoknál, akik a teológus karizmatikus alakját saját üzenetük legitimációjára használják fel, elvész a tartalom, amellyel Bonhoeffer szembehelyezkedett, és csupán a keresztény ellenálló reflektálatlan alakja marad meg. Kontextus nélkül épp az ellenkezője látszik annak, mint ami valójában történt.

Ahogy Bonhoeffer üzenetét sem ragadhatjuk ki történelmi kontextusából, úgy az embert sem emelhetjük ki a földi lét adta körülményekből. Az ebben való helytálláshoz Bonhoeffer és Sölle gondolatai egyaránt segítségünkre lehetnek. A *Követés*ben leírt jézusi hívásra adott válasz alázatra tanít, a Jézus melletti, körülményektől független elköteleződés biztonságát ajánlja. Sölle történelemszemlélete az aktuális helyzet iránti érzékenységre bátorít. A fantázia, mint erény új eszköz az Isten és a többi emberhez való kapcsolódásban. A mindkét teológus gondolkodásában megjelenő perspektíva-váltás felszabadító a földi lét adta nehezebb körülmények között. A sokszor magára szoruló ember ráébredhet, hogy valójában nincs egyedül.

⁶¹ Vö. HUBER, i.m., 276.

⁶² Statement, *Lead Actors in "Bonhoeffer: Pastor, Spy, Assassin" Speak Out Together Against the Misuse of Bonhoeffer's Legacy*, <https://bonhoeffersociety.org/2024/11/04/statement-lead-actors-in-bonhoeffer-spy-pastor-assassin-speak-out-together-against-the-misuse-of-bonhoeffers-legacy/> (kutatás időpontja: 2024. november 9.)

A megismert művek és a felvillantott élettörténetek alapján az engedelmesség régóta használt, összetett, de semmiképp sem elhasznált fogalom. A Bibliában megjelenő formájában a Krisztus-követésben alapvetőnek tekinthető, hiszen az Istenre való aktív figyelem, az akaratának keresése elengedhetetlen az Isten-ember kapcsolat működése szempontjából. Az évszázadok során ráakódott rétegek miatt azonban kerülnünk kell a szó könnyelmű használatát. A hatalommal felelőtlenül élő emberek, olykor Isten nevével is visszaélve, elcsorbították a jelentését. Ez a jelenség nemcsak az ember-ember, hanem az Isten-ember kapcsolat megromlásához is vezetett. Az embert szerető Isten helyett, a jelentéstorzulás miatt, az emberek egy őket elnyomó Istent képzeltek el. Ha az engedelmesség fogalma helyreáll, megfelelő kontextusba kerül és megszűnik önmagában célnak lenni, akkor a nemcsak az Isten-ember, hanem az emberek közötti kapcsolat is helyreáll. Az Isten iránti engedelmesség felszabadít az önmagunkra szorultság terhe alól. A Krisztust követő ember saját akaratáról lemondva találja meg igazi emberségét, így tud igazán beteljesedni és ha kell, önmagáról valóban lemondani másokért.

Felhasznált irodalom

Bible Hub, Elérés: 2024.10.10.

BONHOEFFER, DIETRICH, *Követés*, ford. Böröcz Enikő, Luther Kiadó - Harmat Kiadó, Budapest 2022.

BOROS GÁBOR (szerk.), *Filozófia*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007.

HANKOVSKY TAMÁS, *Vallás istenfélelem nélkül. Etika és vallás a korai Fichténél*

(Elhangzott a Magyar Filozófiai Társaság Lábjegyzetek Platónhoz 22. A félelem című konferenciáján. Szeged, 2024. május 16–17.), <https://hankovszky.tamas.btk.ppke.hu/pb/fichte.istenfelelem.pdf>,

(a kutatás időpontja: 2024. december 31.)

HEUSSI, KARL, *Az egyháztörténet kézikönyve*, ford. Magyar István, Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest 2000.

HUBER, WOLFGANG, *Dietrich Bonhoeffer A szabadság felé vezető úton*, ford. Csizamdia Csaba, Kálvin Kiadó - Luther Kiadó, Budapest 2024.

IRENAEUS, *A Condensation of Against Heresies*, Pickwick Publications, 2011.

JANKOWIAK, TIM, art. *Immanuel Kant*, in *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/kantview/>, (a kutatás időpontja: 2024. december 31.)

KANT, IMMANUEL, *A gyakorlati ész kritikája*, ford. Papp Zoltán, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest 2004.

KORÁNYI ANDRÁS, „Hogy életünket szenteljük neked...”, in *Lelkipásztor* 2006/8-9., 303-307.

LANE, TONY, *A keresztény gondolkodás rövid története*, ford. Pásztor Péter, Harmat Kiadó- Kálvin Kiadó, Budapest 2016.

LUTHER MÁRTON, *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel* (Luther válogatott művei 4.), Luther Kiadó, Budapest 2019, 87-124.

MACINTYRE, ALASDAIR, *Az etika rövid története*, ford. Szabó P. Imre, Typotex Kiadó, Budapest 2012.

PINNOCCK, SARAH, *Dorothee Soelle*, in Christopher D. Rodkey · Jordan E. Miller (szerk.) *The Palgrave Handbook of Radical Theology*. Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland, 2018, 367-380.

PLATÓN, *Euthüphrón*, in *Platón összes művei*, Európa Kiadó, Budapest 1984, 97–135.

SACHER, KONSTANTIN, *Dorothee Sölle auf der Spur*, Evangelische Verlagsanstalt, 2023.

SALER, ROBERT, *Dietrich Bonhoeffer*, in: Christopher D. Rodkey · Jordan E. Miller (szerk.) *The Palgrave Handbook of Radical Theology*. Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland, 2018, 83-94.

ST. THOMAS AQUINAS, *Summa Theologica Part II ("Secunda Secundae")*, Jazzybee Verlag, 2012.

SOELLE, DOROTHEE, *Beyond Mere Obedience*, ford. Lawrence W. Denef. The Pilgrim Press, Berlin, New York 1982.

SZENT ÁGOSTON, *Az Isten városáról III. Kötet*, ford. Dr. Földváry Antal, Kairosz Kiadó, Budapest 2006.

SZENT BENEDEK, *Regula*

https://pannonhalmifoapatsag.hu/wp-content/uploads/2019/01/regula_magyar.pdf

TAKÁCSNÉ KOVÁCSHÁZI Zelma, *Dorothee Sölle: Politikai teológia vagy helyesebben az evangélium politikai interpretálása*, in: Béres Tamás - Kodácsy-Simon Eszter - Orosz Gábor Viktor (szerk.) *Krisztusra tekintve hittet és reménnyel*. Luther Kiadó, Budapest 2008, 291-307.

VAN RULER, HAN., art. *Arnold Geulincx (1624—1669)*, in *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/geulincx/>, (a kutatás időpontja: 2024. december 31.)

WALTHER, CHRISTIAN , art. *Gehorsam*, in GERHARD MÜLLER (szerk), *Theologische Realenzyklopädie*, de Gruyter, Berlin, New York 1984.

Statement, *Lead Actors in “Bonhoeffer: Pastor, Spy, Assassin” Speak Out Together Against the Misuse of Bonhoeffer’s Legacy*

<https://bonhoeffersociety.org/2024/11/04/statement-lead-actors-in-bonhoeffer-spy-pastor-assassin-speak-out-together-against-the-misuse-of-bonhoeffers-legacy/>, (a kutatás időpontja 2024. november 9.)

Engedelmesség, in A magyar nyelv értelmező szótára (Arcanum digitális tudástár),

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/engedelmesség-28040/>, (a kutatás időpontja: 2024.december 21.)